

GOLI OTOK

**KRATKI VODIČ KROZ ISTORIJU LOGORA
NA GOLOM OTOKU**

Regionalna kancelarija Fondacije Fridrih Ebert u Zagrebu

Fondacija Fridrih Ebert (FES) je najstarija politička fondacija u Njemačkoj sa bogatom tradicijom socijalne demokratije koja seže od 1925. godine. Rad naše političke Fondacije usredsrijeđen je na temeljne ideje i vrijednosti socijalne demokratije: slobodu, pravdu i solidarnost. To nas povezuje sa socijalnom demokracijom i nezavisnim sindikatima.

Regionalna kancelarija Fondacije Fridrih Ebert u Zagrebu otvorena je 1996. godine i odgovorna je za projekte u Hrvatskoj i Sloveniji. Glavne komponente našeg rada su: jačanje demokratskih ustanova, rasprava o konceptima ekonomskih i društvenih reformi, međuetničko pomirenje i dijalog, podrška i promocija aktivnosti sindikata, podrška organizacijama za razvoj aktivnog i pluralističkog civilnog društva.

Documenta - Centar sa suočavanjem sa prošlošću

Documenta – Centar za suočavanje sa prošlošću osnovan je 2004. godine sa ciljem da ohrabri proces društvenog suočavanja sa prošlošću, kao i jačanje javnog dijaloga o traumatičnim historijskim događajima koji su obilježili hrvatsko i evropsko društvo u 20. vijeku. Documenta posebnu pažnju posvećuje stradanju pojedinaca i društvenih grupa u ratovima, kao i žrtvama ideološki motivisanog nasilja na prostoru Hrvatske i susjednih zemalja.

U izgradnji demokratskog pluralizma i društva mira, Documenta saraduje sa širokim krugom javnih institucija, nevladinih organizacija i medija u Hrvatskoj i drugim zemljama. Aktivnosti Documente organizovane su u tri ključna programa: (1) Dokumentovanje, (2) Javni dijalog i javne politike i (3) Unapređenje sudskih standarda i praksi.

GOLI OTOK

KRATKI VODIČ KROZ ISTORIJU LOGORA NA GOLOM OTOKU

Dr. sc. Martin Previšić

docent na Odsjeku za istoriju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Dr. sc. Boris Stamenić

koordinator programskog područja „Kultura sjećanja“,
Documenta – Centar za suočavanje sa prošlošću

Vladi Bralić, dipl. ing. arh

doktorand na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu

Sadržaj

Zašto je potrebna publikacija o Golom otoku	2
Zašto njegujemo sjećanje na Goli otok	3
Istorijski kontekst nastanka logora na Golom otoku	5
Goli otok 1949 - 1956. godine	7
Goli otok 1956 - 1988. godine	9
Obilazak Golog otoka u 60 minuta	10
1 - Pristanište	12
2 - Hotel	13
3 - Velika žica	14
4 - Centar logorske samouprave	15
5 - Petrova rupa	16
6 - Rezervoar za vodu	17
7 - Radionice	18
8 - Kamena zgrada	19
Ženski logori	21
Goli otok - jugoslovenska javna tajna	25
Goli otok u savremenoj hrvatskoj kulturi sjećanja	27
Literatura	31
Geografska karta Golog otoka	32

Zašto je potrebna publikacija o Golom otoku

Za Fondaciju Fridrih Ebert, instituciju koja se bavi političkim obrazovanjem, istorija je uvijek mjesto učenja – ko se suočava sa istorijom, trebalo bi to da radi sa dvostrukim saznavnim interesom. Prije svega, kako bi shvatio šta se i kada, iz kojih razloga i sa kojim posljedicama dogodilo, ali i kako bi iz istorije izvukao pouke za sadašnjost i budućnost. Fondacija je, sa svojim odjeljenjem za istoriju, dala opsežan doprinos istraživanju istorije fašizma u Njemačkoj, istorije radničkog pokreta i njegovih ključnih protagonista, kao i društvene istorije.

Na tragu kritičke istorijske nauke, Fondacija Fridrih Ebert ovom brošurou koju je priredila želi da doprinese razumijevanju događaja na malom jadranskom ostrvu – Golom otoku – i omogući da se iz opisanih zbivanja, struktura i veza izvuku pouke za sadašnjost i budućnost. Biće nam drago ako čitaoci i čitateljke ove brošure, sa njom u prtljagu, posjete Goli otok i ako uz ljepote prirode osjete i ljudske patnje koje su se ovdje dogodile. Suočavanje sa istorijom Golog otoka doprinosi tome da se ne zaborave patnje zatvorenika koji su tamo bili izolovani od 1949. do 1956. godine. Posjetioci ostrva tako će osvijestiti da nije prihvatljivo oduzeti slobodu ljudima zbog toga što razmišljaju drugačije od vladajućih. Na kraju, nadamo se da će ih ova brošura ohrabriti kako bi se zauzeli za slobodu i solidarnost, a protiv nepravde i represije – bez obzira gdje se one zbivaju. Pri tome smo svjesni da Goli otok ne može simbolizovati sva ona mjesta na svijetu gdje su se događale daleko veće strahote.

Srdačno zahvaljujem autorima publikacije, Martinu Previšiću, Vladiju Braliću i Borisu Stameniću, koji su ovo važno istorijsko istraživanje učinili dostupnim širem krugu čitalaca. Zahvaljujem, takođe, Vesni Ibrišimović na grafičkom dizajnu publikacije, kao i Blanki Smoljan iz Fondacije Fridrih Ebert na njenom predanom radu u pozadini a bez kojeg se ova brošura ne bi pojavila.

Türkan Karakurt

direktorka kancelarije Fondacije Fridrih Ebert u Zagrebu

Zašto njegujemo sjećanje na Goli otok

Goli otok je mjesto obilježeno represijom jugoslovenskog komunističkog režima nad hiljadama pojedinaca koji su na njemu bili zatočeni. Negostoljubivo i nenaseljeno ostrvo između Raba i Senja predstavlja jedno od simbolički najvažnijih mjesta u savremenoj istoriji Hrvatske, odnosno bivše Jugoslavije. No, od nekadašnjeg logora, kasnije zatvora na Golom otoku, ostale su tek trošne i devastirane zgrade po kojima zimi pasu ovce, a ljeti šetaju turisti u potrazi za iskustvom “jadranskog Alkatraza” koje im prodaju turističke agencije i lokalni brodari.

Iako su za Goli otok gotovo svi u Hrvatskoj čuli, rijetki o njemu mogu reći više od nekoliko smislenih rečenica. Jedan od važnijih razloga ove disproporcije je i donedavni manjak širokoobuhvatnih istorijskih istraživanja Golog otoka. Objavljanjem knjige “Povijest Golog otoka” dr Martina Previšića početkom 2019. godine učinjen je veliki iskorak u istorijskom istraživanju ove važne teme. No, Previšićeva knjiga od oko šest stotina stranica svojim opsegom uveliko nadilazi potrebe za informisanjem prosječnog posjetioca, odnosno šire javnosti.

Ova brošura, nastala u saradnji sa dr Martinom Previšićem, predstavlja kratki uvod u tematiku političke istorije Golog otoka i vodič po dijelu ostrva koji posjetioci najčešće obilaze. Rezultati višegodišnjeg istorijskog istraživanja dr Previšića čitaocima su predstavljani na razumljiv i jednostavan način, primjeren čitaocima koji nemaju predznanja o Golom otoku ili o političkoj istoriji Hrvatske.

Pored pružanja osnovnih informacija o logoru, kasnije zatvoru na Golom otoku, cilj ove brošure je da podstakne čitaoce na razmišljanje o ideološki motivisanom nasilju u okvirima različitih režima na području Hrvatske u 20. vijeku. Ujedno, želimo da naglasimo važnost očuvanja ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca, kao i da podstaknemo empatiju prema žrtvama političkog i ideološkog nasilja.

Obrazovanje javnosti uz podsticanje kritičke refleksije i javnog dijaloga smatramo temeljnim postulatima izgradnje društveno svjesnih građana, spremnih da se suprotstave kažnjavanju slobode riječi, mišljenja i djelovanja u okvirima ustavno-pravnog poretka. Ovom brošurou o Golom otoku želimo da damo doprinos izgradnji društva utemeljenog na demokratskim i građanskim vrijednostima, društva kojem se Goli otok više nikada neće dogoditi.

Dr. Boris Stamenić

ISTORIJSKI KONTEKST NASTANKA LOGORA NA GOLOM OTOKU

Komunistička Jugoslavija bila je jedna od najodanijih sljedbenica Sovjetskog Saveza u godinama po završetku Drugog svjetskog rata. Jugoslovenski komunisti su se trudili da kopiraju sovjetske modele u politici, kulturi, ekonomiji, sudstvu, kao i na mnogim drugim poljima. Staljinove slike bile su uobičajen prizor u raznim državnim institucijama, a bezgranično veličanje Sovjetskog Saveza i njegovog vođe ispunjavalo je javni prostor. No, istovremeno su jugoslovenski komunisti bili vođeni uvjerenjem da moraju jačati svoju regionalnu ulogu i širiti komunizam izvan granica Jugoslavije. Takva politika dovela ih je u sukob sa Sovjetskim Savezom, kojem nijesu odgovarale jugoslovenske samostalne akcije u Grčkoj, Bugarskoj i Albaniji. Dana 28. juna 1948. godine, Sovjeti su objavili Rezoluciju Informbiroa sa ciljem pritiska na Jugoslaviju i smjenjivanja tadašnjeg rukovodstva, ali do pada vrha Komunističke partije nije došlo. Kako je do tada sukob bio tajnan, objava Rezolucije Informbiroa izazvala je šok među građanima zemlje. Nakon tri godine intenzivne staljinizacije Jugoslavije, bilo je teško prihvatiti činjenicu da Sovjetski Savez i Staljin više nijesu prijatelji. Sovjeti su nakon toga izolovali Jugoslaviju, ekonomski i diplomatski, a bilo je čak i naznaka vojne intervencije. Istovremeno, u zemlji su se počeli pojavljivati ibeovci - pristalice Sovjetskog Saveza, ali i ljudi zbunjeni novonastalom političkom situacijom. Pola godine nakon objave Rezolucije Informbiroa, kada je postalo jasno da pomirenja sa Sovjetskim Savezom neće biti i da se može očekivati samo dalje pogoršanje odnosa, jugoslovenski komunisti su krenuli u obračun sa stvarnom i potencijalnom opozicijom u svojim redovima i započeli organizaciju logorskog i zatvorskog sistema za zatvaranje ibeovaca, od kojih je najveći bio logor na Golom otoku, osnovan u julu 1949. godine.

Brojna ostrva širom svijeta služila su u prošlosti za zatvaranje političkih protivnika. Izolovano jadransko ostrvo, smješteno daleko od istočnih granica zemlje, nametnulo se jugoslovenskoj tajnoj policiji koja se u to vrijeme zvala Uprava državne bezbjednosti (UDBA), kao logično rješenje

za izolaciju stvarnih i navodnih Staljinovih pristalica. Naime, na ostrvu nije bilo pitke vode, pogodnog tla i klime, pa nije bilo naseljeno niti je bilo prikladno za razvoj poljoprivrede, osim za povremeni ribolov i ovčarstvo. Uprkos tome što se nalazi u relativno gusto naseljenom dijelu Jadrana i ima površinu od 4,54 km², Goli otok ostao je pust. Najveći dio nije zaštićen od čestih udara jake bure, ali jeste, i to samo djelimično, jedan dio njegove jugozapadne obale. Upravo na tom manjem dijelu postojao je prirodni pristup ostrvu, gdje je prilikom izgradnje logora nikla luka. Ostatak nepristupačne obale, posebno sjevernu i istočnu stranu ostrva, karakterišu nizovi klisura visokih oko 200 metara i dugih oko 4 km. Najviši vrh ostrva je Glavina (227 m), dok okolna dubina mora seže i do 30 metara, a najveća je izmjerena pod istočnom obalom - čak 103 metra. Ove karakteristike činile su ostrvo prirodno izolovanim.

Geološka građa, u kojoj dominiraju stijene krečnjaka ponajviše je uticala na nepostojanje izvora vode ili stalnih površinskih tokova na ostrvu, pa je usljed toga i ostrvska vegetacija ostala siromašna. Kamene obronke tek sporadično prekrivaju suvi travnjaci. Na jugozapadnom dijelu Golog otoka, koji je nešto zaštićeniji od udara vjetra, nakon osnivanja logora započeto je pošumljavanje i te površine danas predstavljaju jedini "zeleni" deo ostrva.

I sama klima ostrva sugerisala je da je Goli otok pogodan za logor ovog tipa. Prema klasifikacijama, ostrvom dominira umjereno topla i vlažna klima sa vrućim ljetom. Zimi su vrlo česti udari bure brzine do 150 km/h, kada temperatura pada ispod -8 °C.

Kada se u obzir uzmu sve navedene geografske odrednice, Goli otok je bio pogodno mjesto za osnivanje logora, a surovi klimatski uslovi urezaće se u sjećanja logoraša kao jedna od glavnih karakteristika logora.

GOLI OTOK 1949 - 1956. GODINE

Goli otok bio je najveći od svih logora i zatvora za ibeovce. Za šest godina, kroz taj logor prošlo je oko 13.000 osoba, od kojih je 287 umrlo, i to na različite načine. U periodu od 1949. do 1956. godine postojalo je nekoliko manjih logora na Golom otoku, tri za muškarce i jedan za žene. Jugoslovenska tajna policija (UDBA) rukovodila je logorom prisiljavajući logoraše da maltretiraju jedni druge. Čitav sistem Golog otoka temeljio se na ideji da logoraš mora prokazivati druge Staljinove pristalice na kopnu, a fizički i verbalno napadati one logoraše koji još podržavaju Sovjetski Savez. Na Golom otoku je postojao čitav proizvodni pogon gdje su logoraši radili u teškim uslovima - u kamenolomima i pilanama, na izradi namještaja, vađenju pijeska, popravkama manjih brodova, proizvodnji pločica itd. Veći dio dana naporno su radili u nekom od ovih proizvodnih pogona i tako tajnoj policiji obezbjeđivali zaradu. Logor je zatvoren krajem 1956. godine, po završetku sukoba sa Sovjetskim Savezom.

Kada je riječ o konkretnim logorima (tzv. gradilištima) na Golom otoku, treba naglasiti da je u relativno kratkom periodu od 1949. do 1956. ondašnja vlast za potrebe tzv. političkog prevaspitavanja kažnjnika (ibeovaca) izolovano ostrvo pretvorila u tajni logor. U svega nekoliko godina na ostrvu su u najvećoj tajnosti podignute i uređene različite građevine za prihvatanje kažnjnika, a vrlo brzo organizovan je i industrijski pogon sa višestrukim funkcijama.

Organizujući pomno odabrana mjesta za izolaciju kažnjnika opasana bodljikavom žicom ili visokim zidom, naselje za njihov grupni smeštaj, pojedinačne ćelije (samice), upravne zgrade za isljednike i službu osiguranja, bunkere i stražarnice za čuvare, kao i površine za prisilni rad (kamenolomi, površine za pošumljavanje ili poljoprivredu), oblikovani su prostori prilagođeni posebnom ostrvskom krajoliku, ali i strogo namijenjeni centralnoj funkciji logora. Svi ti prostori i građevine omogućavali su organizovanje izolovanog života, uspostavljanje logorske discipline i sprovođenje piramidalnog sistema upravljanja i nadzora. Tako su, na najvišem

mogućem stepenu, osiguravali osnovnu političku funkciju logora: političko prevaspitavanje kažnjenika.

Na Golom otoku postojala su četiri logora. Prvi "Stara žica" u trajanju od 1949. do 1950; drugi logor "Velika žica" od 1950. do 1954. i treći golotočki logor (R-5 ili ženski logor) koji je postojao od 1951. do 1952. godine. Svi su bili smješteni iznad prirodnih uvala Tatinja, Vela draga i Vela senjska usred ogoljelog kamenog krajolika, i to na osobitom mjestu kamenih udolina koje su oblikovale kraške bujice i tako stvorile prirodno mjesto za logore.

Za razliku od ostalih golotočkih logora, četvrti logor "Petrova rupa", koji je postojao od 1950. do 1954. godine, nalazio se u unutrašnjosti ostrva. Međutim, taj potpuno izolovani logor namijenjen „nepopravljivim ibeovcima“ bio je skriven, kako bi se ova grupa posebnih ibeovaca potpuno izolovala od drugih kažnjenika. Tako je nastao logor u napuštenoj rudarskoj jami koja je izbušena u razdoblju između dva svjetska rata, dok je tražena boksitna ruda.

Treba naglasiti da je Goli otok bio najveći logor za internaciju stvarnih i navodnih Staljinovih pristalica, na kojem je internirano najviše osoba. Međutim, on nije bio jedini. Postojala su još dva logora na ostrvu Grguru, jedan za žene i jedan za oficire Jugoslovenske narodne armije. Osim toga, ibeovci su internirani u zatvore u Bileći, Požarevcu, Staroj Gradišci, zatvor na ostrvu Ugljanu, te u logor Ramski rit blizu granice sa Rumunijom. No, logor na Golom otoku jedini je funkcionisao kao mjesto internacije ibeovaca tokom cjelokupnog trajanja sukoba od 1949. do 1956. godine. Pod optužbom za podršku Staljinu, tokom tog perioda u različitim logorima i zatvorima ukupno je bilo zatvoreno 15.737 osoba.

GOLI OTOK 1956 - 1988. GODINE

Treba razlikovati logor na Golom otoku koji je uspostavljen s ciljem "političkog prevaspitanja" ibeovaca i kasniji zatvor Goli otok. Prvobitni logor bio je pod direktnom upravom savezne Udbe, dok je kasniji zatvor bio u nadležnosti republičkog SUP-a (Sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske). I sama struktura i smisao kasnijeg zatvora bili su drugačiji, baš kao i struktura zatvorenika.

Nakon završetka sukoba sa Staljinom Goli otok je privremeno zatvoren, ali je jugoslovenska tajna policija zaključila da je proizvodni pogon na ostrvu previše profitabilan da bi ga napustila. Iako je još 1953. godine logor na Golom otoku (do tada nazivan gradilište "Mermer"), dobio novo ime "Kazneno popravni dom Rab - Goli otok", tek je nakon 1956. godine tamo profunkcionisao zatvor za delinkvente, mlađe punoljetnike, kriminalce i političke zatvorenike. Današnji izgled ostataka Golog otoka dobrim dijelom datira iz vremena zatvora, iako postoje brojne zgrade iz doba logora. Zatvorska ustanova na Golom otoku zatvorena je 1988. godine, a potom je gotovo u potpunosti devastirana.

Zatvorske zgrade na prostoru nekadašnjeg logora "Velika žica"
Autor fotografije: Darko Bavoljak

OBILAZAK GOLOK OTOKA U 60 MINUTA

- 1** Pristanište
- 2** Hotel
- 3** Velika žica
- 4** Centar logorske samouprave
- 5** Petrova rupa
- 6** Rezervoar za vodu
- 7** Radionice
- 8** Kamena zgrada

1

PRISTANIŠTE

Brodovi s logorašima, ali i raznim materijalima, najčešće su isplivaljali iz luke Bakar i stizali u „Pristanište“ na Golom otoku koje je formirano prilikom izgradnje logora 1949. godine. Ubrzo su izgrađene razne ekonomske zgrade, pripadajuća infrastruktura male luke, kao i malo brodograđilište za remont.

„Pristanište“ je ostalo u lošem sjećanju logoraša jer je blizu njega počinjao špalir. Činili su ga logoraši postrojani u dva reda, ponekad u broju od više od hiljadu ljudi, a svi novopridošli morali su da prođu kroz njega i budu prebijani. Zabilježeni su brojni smrtni slučajevi logoraša koji nijesu izdržali špalir.

Pristanište na Golom otoku
Autor fotografije nepoznat, izvor: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar"

2

HOTEL

Zgrada tzv. "Hotela"
Autor fotografije nepoznat, izvor: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar"

Takozvani „Hotel“ je zgrada izgrađena tokom 1950. godine. Služila je za smještaj isljednika, pripadnika Udbe (prvi sprat), kao i za isljeđivanje logoraša i ručavanje (prizemlje). Današnja šuma oko „Hotela“ rezultat je pošumljivanja od 1950. godine. Naime, uspostavljanje logora promijenilo je Goli otok i njegovu okolinu. Prostor ispred zgrade izvorno je bio kameni krš, kako se vidi na fotografiji. Uprava logora htjela je da pošumi Goli otok ili bar njegove djelove gdje je to bilo moguće. Zemlja je dovožena sa obližnjih ostrva i korišćena za sadnju drveća, uglavnom borova. Tajna policija je i tu spajala političko prevaspitavanje i prisilni rad. Logoraši su morali satima stajati na mjestu kako bi svojim tijelima štili sadnice od jakog sunca.

Porastom broja uhapšenih ıbeovaca povećao se i broj logoraša na Golom otoku. Time su smještajni kapaciteti u prvom logoru, "Staroj žici", postali nedovoljni. Zato je uprava logora odlučila da sagradi drugi, još veći, poznat pod nazivom "Velika žica", odnosno "Žica". Logor je izgrađen 1950. godine, imao je više od 20 zidanih paviljona od kojih je svaki mogao da primi oko 250 kašnjenika. Bio je ograđen bodljikavom žicom sa stražarnicama, a postojalo je i malo pristanište. Tu su izgrađene zgrade za kulturnu sekciju, kuhinja, skladišta, sanitet itd. Nakon zatvaranja logora upravo je "Žica" rekonstruisana i na tom mjestu formiran zatvor KPD Goli otok. Originalne građevine vidljive na fotografiji su uništene. Današnji izgled lokaliteta u velikoj mjeri odslikava izgled zatvora iz kasnijih dekada.

Logor "Velika žica"
Autor fotografije nepoznat, izvor: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar"

Zgrada centra logorske samouprave
Autor fotografije: Darko Bavoljak

Logor na Golom otoku imao je specifičnu upravnu strukturu. Sama UDBA, jugoslovenska tajna policija, gotovo nikada nije bila prisutna unutar samog logora. Ona je uspostavila strukturu logorske "samouprave" gdje su privilegovani logoraši upravljali ostalim kašnjenicima. Uspostavljen je čitav sistem privilegija i interne logoraške hijerarhije koji je bio poluga „političkog prevaspitanja“. Zgrada "Centar", u kojoj je bio vrh "logoraške samouprave", jedna je od rijetkih autentičnih zgrada u "Žici". Tu su šefovi "samouprave" koordinirali zadatke dobijene od Udbe, sprovodili u djelo radne planove ili primali logoraše i saradnike. Ovo mjesto bilo je posebno omraženo među logorskom populacijom. Naime, zatvorenici su dobro znali da su podobni logoraši smješteni u "Centru" produžena ruka Udbe. Rukovodstvo "Centra" imalo je brojne privilegije o kojima su obični logoraši mogli samo da sanjaju: krevete, neograničenu hranu i piće, pa čak i alkohol. Nijesu morali da rade, ali su naređivali. Inače, slični modeli organizacije, gdje logoraši upravljaju logorašima u ime uprave, mogli su se naći i u nacističkim logorima, kao i u sovjetskim gulazima.

Ostaci logora "Petrova rupa"
Autor fotografije: Darko Bavaljak

Logor "Petrova rupa", alternativnog naziva "R-101" i "Manastir", sastojao se od jedne velike barake gdje je bilo internirano oko 130 osoba, kao i manje zgrade zidane za logorsku kuhinju. Nalazio se u jami dubokoj desetak metara, kakvih je tokom potrage za boksitnom rudom, u periodu između dva svjetska rata, na Golom otoku iskopano nekoliko. Zatvorenici su mahom bili tvrdokorni ibeovci, stari komunisti, lideri Komunističke partije Jugoslavije prije dolaska Tita na vlast, osobe sa dugim stažom u Sovjetskom Savezu, proslavljeni partizanski komandanti, itd. Svi oni, zbog svog dugog partijskog staža, bili su neskloni Titu i mahom su podržali Staljinovu stranu. Kako bi ih izolovali od ostalih logoraša, smjestili su ih na ovo usamljeno mjesto gdje su bili podvrgnuti teškoj torturi. Logor je nakon rasformiranja zatrpan. Fotografija prikazuje lokaciju na kojoj se najvjerovatnije nalazio logor "Petrova rupa".

Logoraši pamte žeđ kao jedan od najtežih problema na Golom otoku. Stoga je jedna od najboljih pozicija koju je logoraš mogao dobiti u logoru bila uloga „vodonoše“. Vodonoše su dijelili vodu tokom obroka ili rada i odlučivali o tome ko će dobiti više ili manje. Sam vodonoša mogao je da pije vodu kad je htio i koliko je htio, ali je uvijek bio u opasnosti od drugih logoraša. Svi su htjeli njegovu poziciju i bili su spremni učiniti bilo šta da to postignu. Jednostavno, vode nikad nije bilo dovoljno.

Osim što su se logoraši ponekad i kažnjavali manjim porcijama vode, vodu je logistički bilo teško dopremiti na Goli otok. U tu svrhu postojao je brod vodonosac "Izvor" koji je snabdijevao logor. Jedan od načina da se smišljeno doskoči problemu nedostatka vode na ostrvu bila je izgradnja velikog naplava gdje je prikupljana kišnica.

Rezervoar za vodu
Autor fotografije: Darko Bavaljak

Goli otok nije bio samo mjesto za mučenje i internaciju ljudi, već i vrlo razrađen industrijski kompleks. Još od uspostavljanja logora, tajna policija koristila je logoraše za razne poslove - od izgradnje logora, pošumljavanja ostrva pa do eksploatacije golotočkog kamena. Vremenom, razvijale su se druge proizvodne grane, poput obrade kamena, gvožđa, drveta, popravke brodova, vađenja pijeska itd. Tajna policija, UDBA, od ovih djelatnosti i trgovine raznim golotočkim proizvodima i sirovinama, zarađivala je dosta novca. Na mjestu prvog logora "Stara žica" nastale su brojne radionice koje su nakon 1956. godine izmještene na lokaciju u blizini pristaništa. Zanimljivo je da je na Golom otoku dugo vremena postojala fabrika teraco pločica i da su njenim proizvodima popločane brojne javne ustanove širom zemlje.

Radionice na Golom otoku
Autor fotografije: Darko Bavoljak

Kamena zgrada
Autor fotografije: Darko Bavoljak

Kamena zgrada je prva zidana građevina na Golom otoku. Izgradili su je logoraši 1949. godine, za potrebe smještaja uprave logora i isljednika. Nakon završetka novog i većeg objekta za njihov smještaj 1950. godine (vidi tačku 2), u Kamenoj zgradi boravili su čuvari. Kasnije je često mijenjala funkciju.

VERA VINTER (1923-2015)

Izvor: Privatni album porodice Vinter

Vera Vinter, rođena Barišić, bila je mlada službenica u jednoj od saveznih institucija u Beogradu kada je u ljeto 1948. godine objavljena Rezolucija Informbiroa. Jedan od njenih poznanika bio je prepoznat kao simpatizer Staljina, što je bio dovoljan razlog da i ona postane sumnjiva. Nakon što je dvojici agenata Udbe naivno ispričala da sluša Radio Moskvu, vrlo brzo je uhapšena. Poslije teške istrage deportovana je u ženski logor na Golom otoku.

„One su imale sreće. Ja sam bila u brigadi koja je nosila kamen, i to od obale pa gore na brdo. Ono što je bilo teško, osim samog nošenja kamena, bilo je to da nismo imali nikakvu obuću, već nekakve gumene opanke. To su zapravo bile stare auto-gume koje smo nečim zavezali. Užas. I nakon kratkog vremena počela bi teći krv sa nogu pa sam morala da pocijepam bluzu kako bih napravila opanke (...) Najteže mi je padao težak fizički rad bez odmora. To neprekidno nošenje kamenja ili cementnih vreća od jutra do mraka. Meni su se još do nedavno vidjeli ožiljci, a neki se još i danas vide, iako je prošlo 60. godina. To je prvo. A drugo je bila psihička iscrpljenost, tolika, da sam se u sebi lomila. Nisam više mogla, rekla sam sebi, uradiću što god od mene traže samo da umrem tog trenutka. Jel' možete to zamisliti?“

Isječak iz intervjua sa Martinom Previšićem 2009. godine u Zagrebu

ŽENSKI LOGORI

Za vrijeme sukoba sa Staljinom uhapšene su i u logore internirane 862 žene. Optužbe su bile gotovo jednake kao i za muškarce. Žene su od trenutka hapšenja bile fizički odvojene od muškaraca. Tokom istrage bile su u posebnim zatvorima, odnosno u posebnim djelovima zatvora. Suđeno im je u odvojenim procesima, nakon čega su transportovane u logore i zatvore u kojima su bile odvojene od muškaraca. Prvi logor u kojem su bile smještene od avgusta 1949. do januara 1950. godine, bio je Ramski rit, koji se nalazio na granici Jugoslavije sa Rumunijom. Radilo se o močvarnom području blizu tada neprijateljske zemlje, pa su zatvorenice prebačene u zatvor Zabela u Požarevcu.

Nakon toga su žene prebačene u logor na ostrvu Sveti Grgur. Tu su provele oko godinu dana, od aprila 1950. do aprila 1951. godine, da bi potom bile prebačene na Goli otok, u logor "Radi-lište 5" (R-V). Tu su provele takođe godinu dana. Tokom ovog perioda, iako su bile na ostrvu sa muškarcima, nijes bile u kontaktu sa njima. Prema svjedočenjima bivših logoroša i logorašica, samo ponekad su jedni druge vidjeli izdaleka. Ženski logor na Golom otoku bio je na posebno nepristupačnom mjestu, koje je imalo posebno loše vremenske uslove jer je bilo izloženo stalnim naletima vjetra. Slično upravnoj strukturi muških logora, isljednice su bile žene, a životni i radni uslovi bili su teški. Nakon Golog otoka, logorašice su prebačene ponovno na susjedno ostrvo Sveti Grgur, gdje su dočekale raspuštanje logorskog sistema i izlazak na slobodu.

Ostaci ženskog logora na Golom otoku
Autor fotografije: Darko Bavoljak

Nekadašnje radionice na Golom otoku snimljene iz vazduha
Autor fotografije: Bruno Loje

ALFRED PAL (1920 - 2010)

Autor fotografije: Darko Bavoljak

Alfred Pal bio je grafičar i umjetnik. Veliki dio njegove porodice stradao je u holokaustu, a on sam bio je zarobljenik italijanskih i ustaških logora. Godine 1943. priključio se partizanima. Nakon izbijanja sukoba sa Staljinom proveo je gotovo četiri godine na Golom otoku. Bio je uhapšen kao pristalica Rezolucije Informbiroa 1949. godine, a oslobođen 1953. godine. Pal se kasnije prisjećao što mu je bilo najteže u logoru:

“Meni je lično na Golom najteže bilo ostati čovjek. Vjerujem da je svakome tako bilo, jer ono što se tražilo od pojedinca bilo je suprotno od onoga što se očekuje od normalnog čovjeka. Ja to nijesam htio da radim i u tome sam išao da kraja. Nijesam htio da cinkarim svoje drugove, nijesam htio da tučem druge zatvorenike, nijesam htio da trčim isljedniku na raport. Platilo sam cijenu. Bio sam tri puta pod bojkotom, više puta tučen, a na kraju sam bio sinonim za “bandu”. To je bila cijena, ali nijesam htio ni pedalj da odstupim od toga da ostanem čovjek na Golom.”

Isječak iz intervjua s Martinom Previšićem 2009. godine u Zagrebu

GOLI OTOK - JUGOSLOVENSKA JAVNA TAJNA

Jugoslovenska tajna policija zabranjivala je logorašima koji su izlazili na slobodu da govore o Golom otoku i svojim iskustvima u logoru. Logoraši su prije izlaska na slobodu morali potpisati tzv. “obavezu”, kojom garantuju da će ćutati o događajima u logoru pod prijetnjom ponovnog zatvaranja. Povratnici na slobodu uglavnom su razgovarali o Golom otoku samo sa ljudima od najvećeg povjerenja. Tako je Goli otok dugo bio jugoslovenska javna tajna. Tema obračuna sa Staljinovim pristalicama prvo se počela probijati kroz književnost još krajem šezdesetih godina, romanom Dragoslava Mihailovića „Kad su cvetale tikve“. Nakon Titove smrti, 1980. godine, objavljene su desetine romana (Isaković, Hofman, Selenić, Mihailović) koji su se temeljili na svjedočanstvima bivših logoraša koji su u godinama postupne liberalizacije društva otvorili ovu temu. U isto vrijeme, javljali su se jako šturi i zakašnjeni odjeci sužbene historiografije, kao i apologije ljudi iz aparata državne bezbjednosti iz vremena sukoba Tito - Staljin, koji su opravdavali postojanje logora za internaciju tvrdeći da bi “bez Golog otoka cijela Jugoslavija postala Goli otok”. Početkom osamdesetih godina 20. vijeka, represija i nasilje iz tog doba postali su i tema igranih filmova, među kojima se po popularnosti izdvajaju “Balkanski špijun” i “Otač na službenom putu”. Pojavljivanje filmova, svjedočanstava i takozvane “književnosti Golog otoka” snažno je djelovalo na jugoslovensko društvo koje se već suočavalo sa krizom. Uprkos istorijskom kontekstu nastanka logora, saznanja o mučenjima na Golom otoku i surovom represivnom aparatu dodatno su razočarala brojne ljude i doprinijela rastućoj krizi povjerenja u jugoslovenski komunistički poredak. No, usljed raspada Jugoslavije logor je ostao neistražena tema i ne previše interesantna zaostavština bivše zajednice novim državama nasljednicama.

VLADIMIR BOBINAC (1923-2014)

Autor fotografije: Zoran Petrić

Vladimir Bobinac uhapšen je kao student istorije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na Golom otoku proveo je dvije godine. Poslije demokratskih promjena devedesetih godina, kada je dozvoljen pristup Golom otoku, Bobinac je počeo da vodi privatne ture po Golom otoku. Sve do smrti sprovodio je hiljade ljudi, usput im prenoseći sjećanja na logor. Svoje iskustvo sa Golog otoka Vladimir Bobinac jednom prilikom opisao je sljedećim riječima:

„Goli otok je masa. Goli nije Alfred Pal, Pavle Ravlić ili ja. Goli nije pojedinac jer on je masa. Goli je premlaćivanje druga od strane njegovih ratnih drugova, prijavljivanje jedan drugoga. A to se teško može opisati. Goli je kao Ejzenšteinov film o pobuni mornara u Odesi, gdje nema glavnog glumca sa lijepim zubima, već masa igra glavnu ulogu. Na Golom nema heroja jer se heroj ne može biti dvije ili više godina. Heroj umire ili ne umire u sekundi, dok se na Golom umire godinama. Može se patiti samo do određene mjere, nakon čega posrćeš i postaješ dio razbijenije rulje koja se tuče i prijete međusobno. Jedini uslov da preživite je da postanete dio te rulje. Teško je opisati kako je golootočki sistem promijenio čovjeka da radi sve što je morao raditi. To je moj pogled na sve to.“

Isječak iz intervjua sa Martinom Previšićem 2010. godine na Krku

GOLI OTOK U SAVREMENOJ HRVATSKOJ KULTURI SJEĆANJA

Goli otok predstavlja jedno od istorijskih i simbolički najvažnijih mjesta u savremenoj istoriji Hrvatske. Negostoljubivo ostrvo ispod Velebita obilježeno je kao centralno mjesto represije jugoslovenskog komunističkog režima nad neistomišljenicima. No, uprkos njegovoj istorijskoj i simboličkoj važnosti, na postojanje nekadašnjeg logora, kasnije zatvora, danas upućuju tek devastirani objekti u ruševinama, koji propadaju u ostrvskom kamenjaru. Pažljiviji posjetioci na ostrvu će uočiti i nekoliko informativnih ploča, odnosno spomen-ploča posvećenih žrtvama, kao i turističko-ugostiteljske sadržaje vrlo upitne primjerenosti. O muzejsko-obrazovnoj ustanovi, koja bi na osnovu profesionalnih naučno-istraživačkih, muzejsko-didaktičkih i pedagoških standarda tematizovala Goli otok, može se u ovom trenutku samo sanjati.

Devastacija prostora nekadašnjeg logora, kasnije zatvora, nužno ilustruje odnos hrvatske države i hrvatskog društva prema Golom otoku i njegovim žrtvama. Goli otok i njegove žrtve danas su samo jedna u nizu sporednih tema u kulturi sjećanja, ostavljenih na brigu malobrojnim entuzijastima koje najčešće porodična istorija veže uz bolnu temu. S obzirom na važnost tematizovanja diktatura u izgradnji demokratske političke kulture, kao i na istaknutu ulogu komunističke represije u kulturi sjećanja većine savremenih postkomunističkih društava u Evropi, postavlja se pitanje zašto je to tako.

Razlozi skromne vidljivosti Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja su višebrojni. Govoreći o marginalnoj zastupljenosti teme Golog otoka i rijetkim iskazivanjem empatije prema žrtvama, treba za početak reći da ambivalentan odnos prema žrtvama logora za prevaspitanje datira još iz perioda socijalističke Jugoslavije. Kombinacija neznanja o okolnostima hapšenja, deportaciji i uslovima boravka zatvorenika na Golom otoku s jedne strane, te straha od sovjetske invazije i njenih posljedica s druge strane, rezultirala je sumnjičavim pitanjima koja i danas oblikuju javno mišljenje o ovoj temi. Neka od tih pitanja su: jesu li na Golom otoku bili politički

zatvorenici ili pak obični kriminalci? Ako su bili politički zatvorenici, jesu li oni zaista bili vatreni Staljinovi pobornici? Ako su bili staljinisti, šta se drugo uopšte moglo i učiniti osim da budu internirani na izolovano mjesto? Ako nijesu bili staljinisti, kako su se uopšte našli u situaciji da budu uhapšeni i internirani?

Činjenica je da su neki od logoraša na Golom otoku bili vatrene pristalice Staljina, što komplikuje situaciju sa priznavanjem statusa žrtve i onim zatvorenicima koji su na Golom otoku završili samo zato što ih je neko zlonamjerno prokazao kao navodne pristalice Rezolucije Informbiroa. Političke elite komunističke Jugoslavije nastojale su da prikriju, odnosno opravdaju političku represiju nad oponentima, što djelimično objašnjava ambivalentan odnos prema Golom otoku u socijalističkoj Jugoslaviji. Čutanje, proizvoljna konstrukcija opravdanja i blaćenje političkih protivnika legitimne su strategije u svakoj diktaturi.

Građevina na Golom otoku 2018.
Autor fotografije: Boris Stamenić

Poslije zatvaranja zatvora i odlaska posljednjih zatvorenika krajem osamdesetih godina 20. vijeka, planirana je izgradnja turističkog naselja na ostrvu. Te planove za razvoj turizma prekinuo je početak rata u Hrvatskoj 1991. godine. Iako su bili izvan područja zahvaćenog ratnim sukobima, objekti nekadašnjeg zatvora na Golom otoku potpuno su opljačkani, devastirani i prepušteni zaboravu. Stočari iz okolnih naselja Goli otok koriste za ispašu ovaca koje neometano lutaju po ostrvu.

No, odgovor na pitanje zašto žrtve političke represije na Golom otoku ni danas, u demokratskom, postkomunističkom poretku, ne nailaze na jednoznačno uvažavanje i široko društveno priznanje, zahtijeva detaljniji uvid u savremenu hrvatsku kulturu sjećanja i vrijednosno-ideološke okvire savremenog hrvatskog društva.

Prvi razlog marginalizacije Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja jeste etnička struktura zarobljenika. Nakon 1990. godine u postkomunističkim društvima prevladala je etnocentrična politika istorije. Relativno nizak procenat Hrvata među logorašima ne kvalifikuje ga kao mjesto nacionalnog stradanja.

Drugi razlog je ideološka orijentacija žrtava. Bez obzira na to jesu li ili nijesu bili pristalice Rezolucije Informbiroa, mnogi zarobljenici bili su uvjereni komunisti, Jugosloveni i veterani Narodno-oslobodilačke borbe. Ta činjenica se, takođe, negativno reflektuje na njihovu percepciju u dijelu hrvatskog društva. Zbog ideološke orijentacije velikog broja zatvorenika, Goli otok se ne uklapa u nove istorijske narative. Iako je javno prepoznat i priznat kao simbol represije u komunističkoj Jugoslaviji, Goli otok ne predstavlja centralni element antikomunističkog diskursa u Hrvatskoj, što posljedično smanjuje i njegovu generalnu vidljivost.

Treći razlog marginalizacije Golog otoka u hrvatskoj kulturi sjećanja je Domovinski rat, odnosno činjenica da je rat za nezavisnost Hrvatske već tokom njegovog trajanja u prvoj polovini devedesetih godina 20. vijeka afirmisan kao centralni vrijednosni i identitetski simbol hrvatskog društva. Rat u kontekstu raspada socijalističkog poretka i višenacionalne federacije predstavlja kolektivno iskustvo koje Hrvatsku razlikuje od većine postkomunističkih društava u Evropi, što djelimično objašnjava i razlike u odnosu prema memorijalizaciji savremene prošlosti.

S druge strane, treba naglasiti da se višestruko iskustvo ratova i ideološki motivisanog nasilja na području Hrvatske u 20. vijeku danas ogleđa u sporom, ali primijetnom trendu pluralizacije hrvatske kulture sjećanja i makar implicitnoj koegzistenciji nekada nepomirljivih suprotnosti. Iako je riječ o načelno pozitivnom procesu, pluralizacija kulture sjećanja rezultira i stvaranjem percepcije konkurencije među žrtvama, kao i osjećaja u dijelu javnosti da "oni drugi mare samo za svoje, a naše žrtve ne vide i ne priznaju" što posljedično vodi u nove podjele i sukobe.

U kojoj mjeri političko nasilje i njegove žrtve zaokupljaju dio javnosti vidljivo je iz ogorčenih komentara na portalima i društvenim mrežama. Anonimnost učesnika rasprava na internetu zasigurno doprinosi radikalnosti izrečenih stavova, koji nerijetko prelaze u uvrede i prijetnje. Istovremeno, sve više ljudi se povlači iz diskusija u javnom prostoru preplašeni govorom mržnje ili pak uz konstataciju da ih ni istorija ni politika ne zanimaju. U takvim okolnostima, žrtve političkog nasilja često padaju u drugi plan i postaju potpuno nebitne.

Pozitivno je da se predstavnici vlasti, ili barem njihovi izaslanici sa vijencima, mogu vidjeti na godišnjim komemoracijama na Golom otoku. Predstavnici političkih institucija Republike Hrvatske posjećuju Goli otok najčešće 23. avgusta, povodom Evropskog dana sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima. Međutim, između slanja izaslanika sa vijencem i izgradnje muzejsko-edukacijske infrastrukture sa kvalifikovanim osobljem i programima, dug je put koji zahtijeva znatna ulaganja, kao i spremnost različitih političkih i društvenih aktera da podrže taj proces.

Pristanište na Golom otoku 2018.
Autor: Boris Stamenić

Uprkos nepostojanju memorijalne ustanove i pratećih sadržaja, interes domaćih i stranih posjetilaca za razgledanjem Golog otoka podstakao je razvoj turističke infrastrukture u aranžmanu preduzetnika iz okolnih naselja na Krku i Rabu, kao i u Senju i Jurjevu. Nekadašnji logor, odnosno zatvor na Golom otoku, koristi se pritom za reklamiranje izleta i izradu suvenira koji bagatelizuju patnju golotočkih zatvorenika. Posjetioci se mogu provozati ostrvom kamenim stazama u prikolici koju vuče traktor sa natpisom "Goli Express". Na raspolaganju im takođe stoji i ugostiteljski objekat "Pržun", što u lokalnom dijalektu znači - zatvor. Ostrvo povremeno posjećuju i tzv. "party brodovi" na kojima svira glasna muzika.

Literatura

- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990.
Bilić, Đuro. *Goli otok i Dabrovine*, Zagreb 1998.
Bobinac, Vladimir. *Informbiroovac: uspomene iz Titova Alcatraza*, Zagreb 2017.
Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990.
Ercegović Miloš, Josip. *Šest godina u paklu Golog otoka*, Rijeka 2002.
Hrast, Radovan. *Viharnik na razpotjih časa*, Ljubljana 2007.
Isaković, Antonije. *Tren 2*, Beograd 1982.
Jovanović, Dragoljub. *Muzej živih ljudi - tom I*, Beograd 1990.
Lebl, Ženi. *Ljubičice bela – Vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990.
Mihailović Dragoslav. *Kad su cvetale tikve*, Beograd 1987.
Mihailović, Dragoslav. *Goli otok 1*, Beograd 1990.
Marković, Dragan. *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987.
Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd 2010.
Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019.
Simić, Mihajilo. *Na Golom otoku*, Beograd 1990.
Zemljar, Ante. *Pakao nade*, Zagreb 1997.

Impresum

Fondacija Fridrih Ebert
Regionalna kancelarija za Hrvatsku i Sloveniju,
Praška 8, HR 10000 Zagreb, Hrvatska

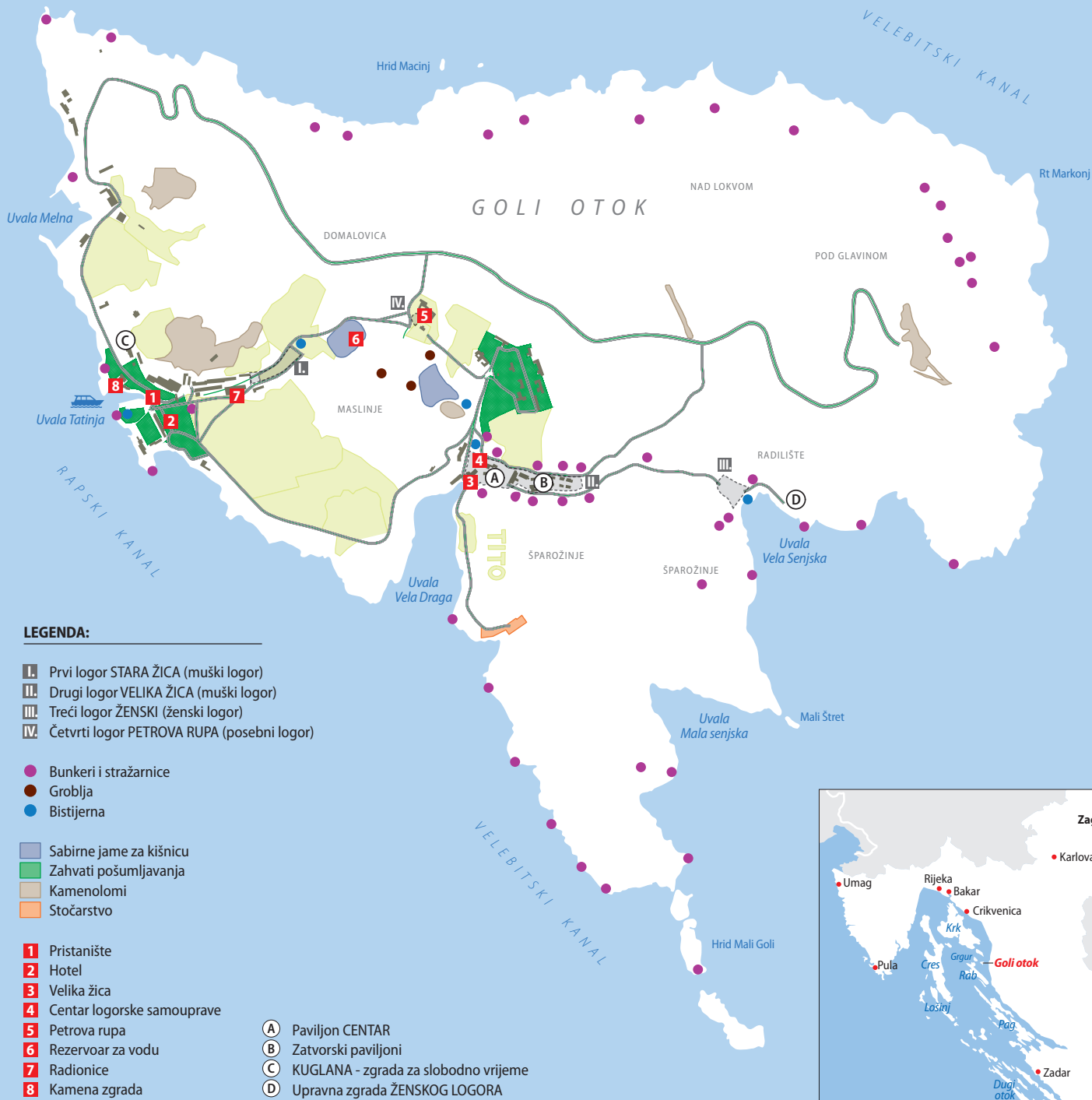
Za izdavača: Turkan Karakurt, E-mail: tuerkan.karakurt@fes.hr
www.fes.hr

Fotografije: Arhiv Udruge Goli otok "Ante Zemljar", privatni arhiv dr Martina Previšića, privatni album porodice Winter, Darko Bavoljak, dr Boris Stamenić, Bruno Loje, Državna geodetska uprava
Fotografija na naslovnicu: Stražarnica na Golom otoku. Autor: Darko Bavoljak
Lektura: Ratka Jovanović Vukotić
Dizajn: Vesna Ibrišimović
Godina: 2020.

Komercijalna upotreba svih publikacija koje izdaje Fondacija Fridrih Ebert (FES) nije dozvoljena bez prethodne saglasnosti FES-a. Stavovi objavljeni u ovoj publikaciji izraz su mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima FES-a ili organizacije u kojoj autori rade.

GOLI OTOK 1949. -1956.

0 50 100 500m

Autori:

Martin Previšić je docent na Odsjeku za istoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rukovodilac je kolegijuma usmjerenih na savremenu istoriju Hrvatske i Jugoslavije nakon 1945. godine. Doktorski rad na temu "Povijest informbirovskog logora na Golom otoku 1949-1956." odbranio je 2014. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Boris Stamenić koordinator je programskog područja "Kultura sjećanja" u udruženju "Documenta - Centar za suočavanje sa prošlošću" i predavač i trener u području građanskog obrazovanja mladih i odraslih. Doktorski rad na temu "Politički život jedne igre. Sinjska alka kao medij političke legitimacije u 20. stoljeću" odbranio je 2015. godine na Univerzitetu Humboldt u Berlinu.

Vladi Bralić osnivač je i direktor projektnog biroa "Arhitektonsko-građevinski atelje" u Rijeci. Diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. U sklopu doktorskih studija na istom fakultetu, priprema disertaciju o arhitekturi logora za političke zatvorenike na Golom otoku.